

Лариса Павленко

Унікальне джерело української історії

Українське джерелознавство поповнилося важливою працею – текстами актів і документів Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст., виконаною знаним в Україні й за її межами вченим паном Олегом Купчинським під егідою Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Дослідження документальних пам'яток України справедливо кваліфікується укладачем рецензованої праці як чи не одне з найважливіших завдань сучасних гуманітарних і суспільних наук. Писемні пам'ятки є «важливими, а нерідко й єдиними джерелами вивчення історії, літератури, етнографії, науки та інших галузей духовної культури»¹.

Часова віддаленість від давніх історичних станів з плином часу з об'єктивних причин майже унеможлиблює появу нових автентичних джерел української мови. Староукраїнських пам'яток XIII – початку XIV ст. дійшло до нас порівняно небагато, тому увагу дослідників привертає кожен з таких текстів. Кожна нова знахідка і публікація джерелознавчих праць відкриває непроникну завісу Хроносу і дозволяє пізнати більші чи менші фрагменти цілісної картини історії та культури нашого народу.

Праця Олега Купчинського є результатом майже сорокарічної копіткої, скрупульозної праці, що завжди потребувала глибокої підготовки, наукової порядності й сумлінності. Наукова громадськість могла отримати цю книгу набагато раніше – автор зазначає, що існували певні застереження, які гальмували видання загалом завершеного ще в другій половині 80-х років тексту. Ці застереження стосувалися розцінювання теми як буцімто другорядної і дрібної. Проте в джерелознавстві дрібного й другорядного не існує. Нерідко мінімальний фрагмент палеотексту може зробити переворот в науці або дати поштовх для глибоких концептуальних висновків, що змінювали уявлення про загальнокультурний досвід наших предків.

¹ Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2000. – С.420.

Вочевидь, тодішня офіційна підрадянська наука не могла прихильно ставитися до ідеї такої праці і з політико-ідеологічних причин - Галицько-Волинське князівство, добре знане, визнане й шановане в Європі, мало свою історію, соціально-економічний і політичний устрій, дипломатичні контакти, свою культуру, зокрема й культуру творення й оформлення документів. І ця культура виникла на багатих традиціях попередніх часів. Не з давньоруської міфічної «колиски» насвіжо сформована писемна культура могла репрезентувати таке багатоманіття стилів і жанрів тодішніх документів, високу політичну, правову і мовну культуру, досконалу суспільно-політичну і юридичну термінологію. Саме з таких міркувань видання писемних пам'яток доби Середньовіччя є важливою подією в науковому житті України і може сприяти появі нових вагомих академічних студій з різних галузей. Створенню книги передувала значна підготовча робота, оскільки в ній зібрані акти й документи з архівів України, Росії, Польщі, Ватикану, Литви.

Які б джерела не залучалися до вивчення минулого – археологічні, фольклорні, етнографічні, мовні - найціннішими й найоб'єктивнішими є пам'ятки давньої писемності. Саме тому публікація актів Галицько-Волинського князівства дозволить з'ясувати і умови формування Галицько-Волинського князівства, і його соціальну організацію та політичні особливості, взаємини з іншими землями і державами й багато інших історичних та гуманітарних питань.

Укладач виконав колосальну роботу, яка має неперехідне наукове значення. Дотримуючись певних наукових традицій і стандартів підготовки до видання й самого видання давніх пам'яток (згадаймо видання, що здійснювалися ще в ХІХ ст., і публікації, які досі виходять в серії «Пам'ятки української мови»), автор обстежив відомі, маловідомі і зовсім невідомі, які вводяться вперше в науковий обіг, документи. Деякі тексти по-новому прочитані, проведено зіставлення структури і змісту копій, чи списків, документів. Приділена увага уже відомим і зовсім невідомим неавтентичним актам і документам та їх спискам.

Праця справді не має аналогів передусім тому, що до неї увійшли пам'ятки, які досі не використовувалися з науковою метою. Крім того, вона може бути зразком сучасної репрезентації першоджерел історії та культури України і загалом виконання наукових робіт такого типу.

Акти та документи Галицько-Волинського князівства містять інформацію, яка стосується соціально-економічних відносин, політичного устрою, правових стосунків, побуту, культури українського народу, внутрішнього життя східноєвропейської держави. Належали документи різним експонентам та їх канцеляріям – особам різних соціальних станів, більшість з яких спадкові князі та князі-васали. Деякі документи виходили із канцелярій володарів окремих територій, від громад містичів і боярства, великих бояр, представників князівської адміністрації, осіб духовного стану.

Публікація пам'яток складається з чотирьох частин. Перша вміщає автентичні акти та документи (всього 14), які збереглися в оригіналах або в списках оригіналів. У другій частині подані автентичні акти та документи, реконструйовані з таких джерел, як літописи, літописці, хроніки, твори конфесійного стилю (їх найбільше – 69). Третя частина – це неавтентичні тексти та документи (загальна кількість – 26). Сюди увійшли: а) сумнівні щодо своєї достовірності тексти; б) очевидні фальсифікати, але їх остаточна оцінка потребує подальших уточнень; в) беззастережні подробиці. Уведення до структури книжки неавтентичних текстів зумовлене певними сумнівами щодо достовірності/недостовірності документів. Четверта частина усіх публікацій – це згадки про акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. у тогочасних і пізніших документальних пам'ятках. До кожного розділу додається вступна наукова інформація, що містить коментарі, проблемні питання, коротку історію появи документа, історію вивчення, окремі палеографічні характеристики тощо. Ці розділи становлять єдине ціле, об'єднане спільністю теоретичної концепції праці, її практичних засад. Заслуговує на увагу матеріал, доданий до публікації документів. Це – Передмова, Список умовних скорочень

(загальних слів, списки актів і документів, у яких розміщені рукописні джерела і списки друкованих джерел, літератури, словників), Висновки, Резюме, Список ілюстрацій, Іменний і Географічний покажчики.

Давньоукраїнські кириличні чи транслітеровані латинським алфавітом тексти автор-укладач подає без перекладів, польські, латинські, італійські – перекладено сучасною українською літературною мовою.

Документ як феномен своєї доби, зокрема документальні пам'ятки Галичини і Волині, був об'єктом пильної уваги науковців (істориків, літературознавців, мовознавців). У цьому контексті слід пригадати імена Й.Левицького, М.Грушевського, Т.Коструби, І.Крип'якевича, А.Генсьорського та ін. – докладний огляд бібліографії українського джерелознавства зазначеного періоду виконаний автором у вступній частині праці і підтверджує актуальність вивчення й публікації документів Галицько-Волинського князівства.

Обмежений обсяг статті не дозволяє докладно спинитися на особливостях змісту й мовного оформлення актів та документів Галицько-Волинського князівства, проте окремі враження слід висловити.

Документальні матеріали засвідчують широке коло подій та явищ як загальнодержавного, так і загально суспільного, а подекуди й особистого статусу фактів. Перш за все звертає на себе увагу висвітлення суспільно-політичних подій, які визначали долю держави, стратегію її розвитку. Зокрема, такими є документи, в яких йдеться про державооб'єднаничі процеси та роль у них українських князів, населення Володимира й Галича. Складні суспільні ситуації, зайняття князівських престолів, присягання на вірність князям і розірвання присяги, заклик до єдності і змова бояр, скликання князівських з'їздів – все це знаходимо в текстах актів і документів.

Виокремлені із літописних текстів акти й документи фіксують різного характеру епістолярні контексти. Це може бути дипломатичне листування. Таким є, наприклад, лист княгині Анни, дружини князя Романа

Мстиславича, до польського князя Лешка, її брата. Княгиня Анна скаржиться на захоплення земель князівства князями Ігоровичами (II, № 4²). Акт II, № 17 засвідчує лист-записку, в якому пропонуються гарантії політичного панування навзаєм припинення облоги міста: **Дамъ товѣ Галичъ понди ѿ брата.**

Деякі листи містять інформацію про військові походи на території Галицько-Волинського князівства і за його межами. В них і заклики до боротьби зі спільним ворогом, і конкретній тактичні пропозиції. Наприклад, уривком листа-депеші є документ II, № 8, в якому пропонуються спільні дії в боротьбі проти коаліційних угорсько-польських військ: **Не ѿ(т)ступай ѿ(т) мене•.**

Певна частка документів фіксує правові стосунки громадян різного соціального статусу. Наприклад, документ I, № 2 є дарчим актом, на основі якого галицький князь Лев надає двом «братинцям» з Литовської землі Тутенієві та Монтсікові право власності на село Добаневичі Перемишльської волості з усім нерухомим майном і повинностями: **и съ землею• и съ сѣножатими и съ гаи и съ дѣбровами • и съ рѣкою • и ставо(м) • и съ потоки • и съ криницями • со үсѣми поворы • и с вина(м) • и съ головинитѣство(м) и серпо (м) • и с коса(м) • и с млино(м) • со үсѣми о҃житки.** В тексті грамоти зазначено, що правами власності мають користуватися не лише адресати, але і їх нащадки: **а д[а]л єсмы ѣмъ о҃҃ вѣ(к) и дѣтє(м) ѣхъ• и о҃҃н҃чато(м) • ѣхъ и прао҃҃н҃чато(м) ѣхъ.**

Грамота I, № 14 відображає відновлення торгівельних зв'язків і контактів Волині з прибалтійськими містами після смерті галицько-володимирського князя Юрія Тройденовича. Князь Любарт Гедимінович, спадкоємець Волинської землі, і його брат литовський князь Кейстут Гедимінович дозволяють торунським купцям вільно їздити до Луцька

² Паспортизація документів передбачає вказівку на розділ публікації і номер цитованого джерела у вказаному розділі.

торгувати: што іксте просили насъ • абыхомъ васъ пустили до Лучцька тѣрговатъ • через Берестіе • абы вамъ не заказали • мы хочемъ ради то учинити.

Вміщені в Галицько-Волинському літописі документи й акти найчастіше стосуються політичних колізій, стосунків князівських дворів, що нерідко були пов'язані із адміністративно- правовим закріпленням земель. Показовим з цього погляду є документ II, № 59, в якому міститься прохання галицького князя Лева Даниловича до володимирського князя Володимира Васильовича передати йому в спадок прибузьку волость із містом Берестям. Укладач книжки висловлює припущення, що це прохання – не тільки спроба розширити свої володіння чи вияв власних великокнязівських амбіцій, а й намагання до повного об'єднання Галицько-Волинського князівства. Стиль послання виходить за межі ділового документа, досить емоційний, із застосуванням образної символіки, тому процитуємо документ без скорочень: **Стрыи твои Данило король • а мои ѡ(ть)ць лежить в Холмѣ оу С(ва)тѣи Б(огороди)ци • и сыновѣ его • бра(т)а моа • и твоа Романъ и Шварно • и всиѡхъ кости тоѡто лежать • а инынѣ брате • слышимъ • твою немочъ великоѡю • абы ты бра(т) мои • не изгасилъ свѣчѣ надъ гробомъ • стрѣга своего и братьи своєї абы далъ • городъ свои Берестин то бы твоа свѣща была.**

Частина документів, цитованих передусім Галицько-Волинським літописом, стосуються майнових питань, зокрема заповітів. Документами такого типу в масштабах держави оформлялося право на володіння князівством, земельними володіннями та іншим майном, тобто середньовічна цивільна юрисдикція таким чином закріплювала феодальну власність. Наприклад, за одним із заповітів (акт II, № 46) володимирсько-берестейський князь Володимир Васильович передає після своєї смерті права власності на частину земельних володінь своїй дружині Ользі. Зміст заповіту досить розлогий, містить перелік об'єктів власності та повинностей, що належатимуть спадкоємниці, і навіть роздуми князя над становищем

дружини після його смерті: **а княгини моа • по моємъ животѣ • вже
восхочеть в черничѣ поити поидеть • аже не восхочеть ити • а какое и
любо • мнѣ не восставши смотритъ что кто иметь чинити • по моємъ
животѣ.**

Зрідка інформацію, характерну для актів та документів, знаходимо в пам'ятках конфесійного стилю. Так, одна з маргіналій Євангелія Галицького, або Євангелія-Апракоса повного, становить собою запис, не пов'язаний із літургічним текстом книжки. Це повідомлення ієромонаха Георгія про завершення писання Євангелія: **при Львовѣ княжѣньи • и с(ы)на юго
Юрья • при ихъ тишинѣ хвала ихъ съдоровьє • роукою грѣшнаго раба
Б(о)жья Георгыа прозвоутора • скончашася книги сиа • въ честь
Г(осподо)ви • совѣ на сп(а)сѣньє (II, № 49).** Подібних актів в книжці є кілька : 12 червня 1307 року ієромонах Марко повідомляє про закінчення написання Пандектів Антіоха Чорноризця (II, № 68); 30 серпня 1307 року, завершивши працю над Євангелієм на честь мученика Филипа, священник Полікарп сповіщає про це і просить читачів у разі виявлення неточностей, не проклинати його, **троуждающаго сѧ (II, № 69).**

Рідше документи стосуються якихось побутових ситуацій. Наприклад, у жовтні-грудні 1239 року складений лист (його цитує літопис), в якому галицько-волинський князь Данило Романович просить луцького князя Ярослава Інгаровича відпустити до нього сестру Олену – київську княгиню, захоплену ним у Києві після втечі Михайла Всеволодича в Угорщину: **Поусти сестру ко мнѣ • зане тако Миханлъ • обѣима нама зло мыслить (II, № 19).**

Значний інтерес опубліковані акти й документи викличуть у лінгвістів. Багатий і різноплановий лексичний матеріал (зокрема, й ономастичний), фразеологія, відтворення специфіки звукового складу давньої української мови, особливості граматичної будови ділового мовлення, вплив на неї народнорозмовної стихії, відображення типологічних рис української мови в

пам'ятках XIII – XIV ст. – це неповний перелік проблем, які можуть зацікавити мовознавців.

Дослідження загалом посяде важливе місце в українському джерелознавстві. Публікація середньовічних українських актів і документів є, безумовно, визначною подією, яка послужить відчутним стимулом для поживлення дослідницької діяльності українських вчених, особливо в галузі історії та діяхронічної лінгвістики.